Skjern Å Naturprojektet i hovedtræk

I 1986 udtalte daværende miljøminister Chr. Christensen i Folketinget, at 'fuglene er væk – fiskene er væk'. Dette udsagn var møntet på Ringkøbing Fjord, men blev også det politiske startskud for Skjern Å Naturprojektet. Som introduktion til de efterfølgende artikler om erfaringerne år 10+ efter projektets afslutning beskrives nogle tekniske overvejelser ved projektet.

Steen Øgaard Dahl

Skjern Åens nedre løb havde i slutningen af 1800-tallet et vidtforgrenet net af aktive og afsnørede vandløbsstrækninger og rummede mere end 4.000 ha vådområde. Ved hovedafvandingen i 1962-68 gennemførtes en gennemgribende regulering, som omfattede godt 20 km af Skjern Åens nedre løb og deltaområde. Hovedafvandingen var en af de sidste afvandingssager i Danmark. Den omfattede regulering (udretning) af 60 km vandløb, opførelse af 28 km hovedafvandingskanaler, 83 km sekundære kanaler, 75 km dige, 5 pumpestationer, og afvanding af 4.100 ha vådområde. Afvandingen involverede 300 ejere af arealer i ådalen og kostede ca. 225 mio. kr. (omregnet til nutidens priser). Staten betalte 2/3 af udgiften.

Hovedafvandingen betød et løft i landbrugets indtjening, men også tab af vådområder, sjældne arter og biodiversitet og øgede udvaskning af næringssalte og okker fra selve området og gav større stoftransport til fjorden fra Skjernåens opland.

Genopretningen blev efter en lang politisk proces vedtaget og anlægsmæssigt gennemført i 1999-2003. Naturprojektet berørte 2.100 ha af det oprindelige areal for afvandingen. Arealafgrænsningen kan ses på Figur 1 og blev lagt fast efter mange alternativer var blevet overvejet i den såkaldte skitseprojektfase i 1987-88 og i opkøbsfasen 1990-96. Langt størsteparten af arealerne til Naturprojektet blev erhvervet ved frivillige aftaler, hvilket var en forudsætning for, at et bredt politisk flertal i Folketinget vedtog en anlægslov for Skjern Å Naturprojektet /1/. Knap 40 % af beløbet til genopretningen gik til erstatninger og statens opkøb af arealerne. Omkostningerne blev næsten det samme som den oprindelig hovedafvanding havde kostet, men omfattede kun halvdelen af arealet.

Formålet med projektet var jf. anlægslovens formulering /1/…" at genopretningen skal skabe mulighed for, at systemets snoninger og naturlige vandstandsvariationer genskabes, og dermed bidrage til at forbedre levevilkårene for dyre- og plantelivet, sikre en høj vandkvalitet i Ringkøbing Fjord samt forbedre mulighederne for friluftslivet". Bemærk at loven anvender formuleringen at projektet skal 'bidrage til at forbedre levevilkårene'. Loven giver ingen garanti for at projektet genskaber områdets dyre-og planteliv, som det oprindeligt var – hvilket også vil være en illusion. Loven foreskriver desuden at vandløbets meandering genskabes og tillader naturlige vandstandsvariationer. Endelig har friluftslivet fået en fremtrædende plads.

Projektets udformning

Skjern Å er Danmarks vandrigeste og mest sedimentførende å. Den store sedimenttransport betinger at åen har en særlig deltadynamik. Åen afvander et areal på 250.000 ha og genopretningen omfattede knap 1 % af åens samlede opland.

Placeringen af de genoprettede å- strækninger er langt overvejende sket med udgangspunkt i de forløb som Skjern Å og Omme Å havde inden de store reguleringer. De vand-

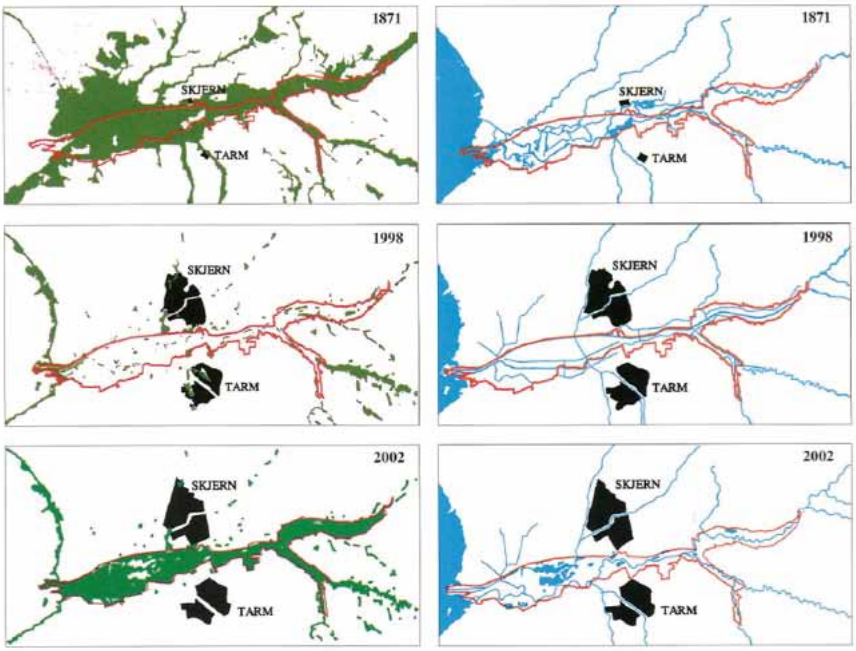

Figur 1. *Vådområder og enge (venstre del) og vandløb (højre del) i 1871, 1998 og 2002. Naturprojektets afgrænsning er vist med rød linje. Kortet fra /2/.*

løbshydrauliske parametre blev så vidt muligt også fastlagt ud fra kendskab til de uregulerede vandløbsprofiler og sedimentførende egenskaber, der også kunne betinge en dynamisk udvikling.

Projektet skulle samtidig respektere flere tekniske bindinger bl.a. at projektområdet var begrænset til halvdelen af ådalen og at der også var opført veje og broer i området, der fortsat skulle benyttes. Det var selvfølgelig også et uomgængeligt vilkår, at projektet skulle anlægges i de jorde som tidligere havde været i landbrugsmæssig omdrift. Som udgangspunkt var næringssaltpuljerne derfor anderledes end i de tidligere næringsfattige enge også selvom gødskning blev stoppet flere år inden anlægsarbejdet startede.

Et andet væsentligt punkt var, at dele af ådalen havde undergået betydelige sætninger siden Hovedafvandingen pga. forbrænding af det organiske indhold i jorden. Sætninger var særligt udtalt i Hestholm området (Figur 2). Genopretningen har derfor den konsekvens, at Hestholm, der tidligere var våde enge, fremstår vanddækket og altså er en sø. I et længere perspektiv (årtier – århundrede) vil området blive forvandlet til våde enge igen ved tørveopbygning.

Et princip om at åen blot skulle 'gives fri' uden for-gravning af et vandløbsprofil, var derfor ensbetydende med at åen ville 'forsvinde' ud i Hestholm sø. En landskabsmæssig og politisk uantagelig tanke.

Hestholm Sø og de mange stillestående vande (bagvande) var også grundlag for skræmme-scenarier om at en øget intensitet af gedder i de stillestående vande ville forgribe sig på lakse-smolten. Denne faglige bekymring fik pludselig stor politisk bevågenhed i den ophedede debat og blev brugt af modstandere af projektet, og fik i daglig tale tilnavnet 'geddebomben'. Fagligt kunne det ikke afvises, at åens manglende strømløb gennem Hestholm Sø ville betyde øget tab af nedtrækkende smolt. Samtidig var bestanden af Skjern Å laksen under pres på dette tidspunkt. Løsningen blev derfor at føre åen gennem den sydlige del af Hestholm området i et lidt højere åleje afgrænset af små forhøjninger langs bredden – såkaldt levéer. Forekomsten af levéer kan også erkendes i den tidligere uregulerede å og dannes ved at åens materiale aflejres langs bredden, når vandstanden stiger og åen går over sine bredder og hastigheden dermed falder.

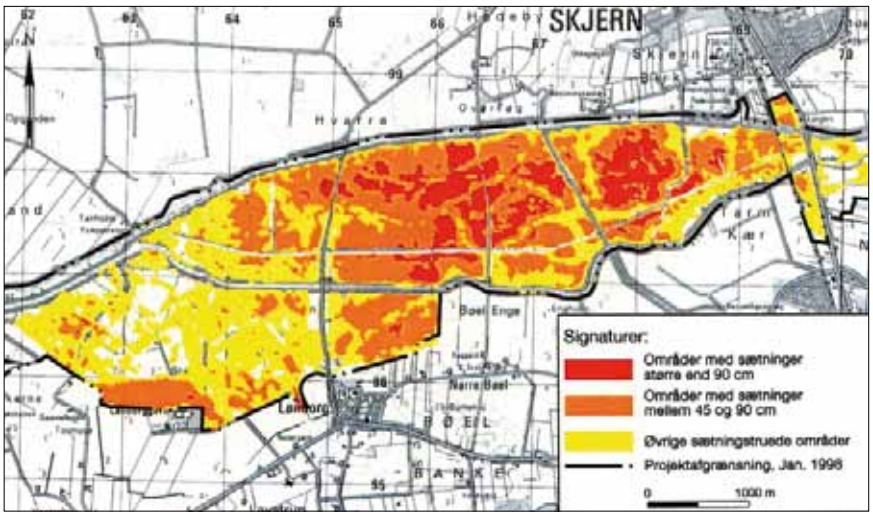

Figur 2. *Arealer i Skjern Å dalen med udtalte terrænændringer (sætninger) fra perioden før hovedafvandingen (1962-68) til umiddelbart før genopretningen.*

Vandløbsprofilet blev derfor udformet så vandføringen i april-maj, hvor smolten føres ned af vandløbet, kunne løbe i et relativt veldefineret vandløbsprofil i de fleste år. I andre perioder af året med stor vandføring og højere vandstande opnås vandudveksling mellem enge, søer og å således at naturlige vandstandsdynamikker også forekommer. Et nødvendigt kompromis som tilgodeser modsat rettede hensyn mellem forsigtighedsprincippet over for laksebestanden og den uregulerede dynamik.

Skjern Å projektet blev et projekt, hvor mange tekniske og politiske hensyn skulle forenes og hvor en mosaik i landskabsudvikling mellem vandløb, søer, rørskov og enge skulle tilgodeses. Samtidig skulle områdets modstridende ønsker om benyttelse (jagt, fiskeri, adgang) eller beskyttelse (forstyrrelsesfri områder) forenes. Skjern Å Naturprojektet har imidlertid en størrelse der betinger at mange forskellige hensyn kan tilgodeses.

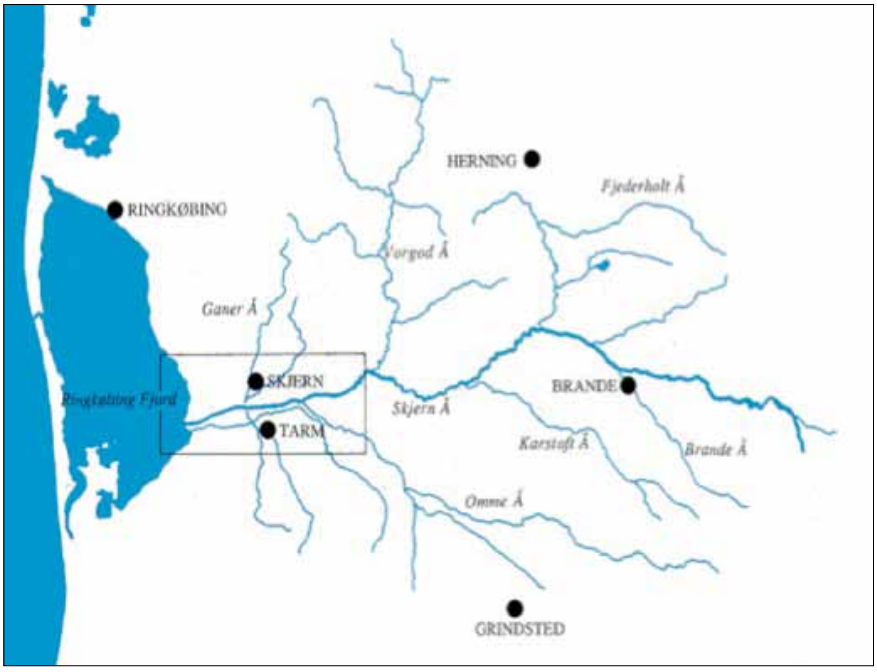

Figur 3. *Skjern Å oplandet, projektområdet og vandløbssystemet. Kortet fra /2/*

Referencer

/1/ Forslag til Lov om Skjern Å Naturprojektet fremsat 16. april 1998. Vedtaget som Lov nr. 493. af 1. juli 1998.

/2/ Skjern Å. Ådalens historie, De store projekter, Det nye landskab og naturen, På tur i Ådalen. Pjece udgivet af Skov- og Naturstyrelsen 2005 (52 sider).

Steen Øgaard Dahl var i perioden 1987-99 involveret i Skjern Å Naturprojektet, som teknisk konsulent og projektleder i COWI A/S for Skov-og Naturstyrelsen. Medredaktør af Vand & Jord. Email: sdah@orbicon.dk